

עד היכן מדת החסד

תניא שמעון בן עזאי אומר מצאתי מגלת יוחסין בירושלים וכתוב בה וכו' מנשה הרג את ישעיה, אמר רבא מידן דייניה (הנביא שקר) וקטליה, אמר ליה משה רבך אמר "כי לא יראני האדם וחי" (שמות ל"ג) ואתה אמרת: "ואראה את ה' יושב על כסא דם ונשא" (ישעיה ו'). משה רבך אמר "מי כה' אלקינו בכל קראנו אליו" (דברים ד') ואתה אמרת "זדשו ה' בהמצאו" (ישעיה נ"ה). אמר ישעיה מידע ידענא ביה דלא מקבל מה דאימא לו (תירוצא דטעמא דקרא), ואי אימא ליה לשוויא מזיד (בהרגתו דעכשיו סבור הוא להרגני בדין, מוטב שאברח מפניו, רש"י) אמר שם איבלע בארזא, אתיוה לארזא ונסרוהו, כימטי להדי פומא נח נפשיה, משום דאמר "ובתוך עם טמי שפתים אנכי יושב (ישעיה ו').

(יבמות מ"ט).

אכן שנורא ואיום הוא הענין, לידי איזו ממדים עלולה היא להגיע רשעת האדם, מנשה זה שהרשיע ביותר מכל מלכי יהודה וישראל, העמיד פסל בהיכל, התיר את הערוה וכו' ונעשה לסמל של ההשתתה המוסרית של השלטון המדיני בישראל, "כנגע לי בבית" זה צלמו של מנשה, ודוד נעצב ונכלם וקרא את עצמו פעמים "עני" בדעתו שכזה יוצא מחלציו. מנשה זה מעמיד לדין את אחד הנביאים המקודשים והנעלים ביותר, את ישעיהו, ובמסוה של הגנה על כבודו של משה רבנו, הוא מאשים את ישעיהו שדבריו סותרים דברי משה ולכן הוא חייב מיתה! ואף שהיה מקום לתרץ את כל הסתירות, לכאורה, שבין דברי משה וישעיה כביאורם ועומק דיוקם של החז"ל בכל הקושיות של מנשה! אבל הפעם בחר הנראה לו מנשה את מעטה הסניגור על כבודו של משה ותורתו... ולהיות נבל ברשות התורה ולבצע את זממו ולהרוג את נביא ה' כמו ישעיהו, וכלה ונחררצה היתה מצד מנשה להרוג את ישעיה בכל אופן! ולא נשאר לו לישעיהו שום צל של תקוה שיוכל להציל את נפשו, ולא הציע אפילו לתרץ ולברר את הסתירות לפני דייני מנשה המשרתים הרשעים שלו, של המלך המתנקש בנפשו של הנביא, כי לולי כזאת, שהיה לו

לישעיה ספק כל דהו, וצל של תקוה שמנשה ודייניו יואילו להקשיב לביאור הסתירות כי אז הלא מחובתו של ישעיה היתה, מדין הצלת נפשות ופיקוח נפש, להשמיע את דבריו לפני אלו שמידן דיינוהו! ומזה שישעיה מנע את עצמו מהצעד הזה של השמעת הסניגוריא ובירור הסתירות ועוד הדגיש ואמר "ידענא דלא מקבל מה דאימא ליה" משמע שהיתה לו לישעיה ידיעה ברורה ומוצקת שמנשה יהרוג אותו בכל אופן וכל דברי זכות והגנה שישמיע בטלים ומבוטלים מראש! ברם נשאר עוד מקום לתמוה עד מאד.

אמנם מנשה לא יאבה ולא ישמע אבל קבל העולם הגדול וקבל הצבור הישראלי הגדול צריך היה ישעיה לצאת ידי חובתו ולהשמיע את הסניגוריא שלו בביאור הסתירות ולצאת נקי מה' ומישראל, ולמה זה כבש ישעיה את התנצלותו והצטדקותו ולא דאג לכך שכל עמי הארץ ידעו ויכירו שהוא הנקי והצדיק ומנשה הוא הרשע והנבל!?

ברם כאן אנו מגיעים לנקודת השגב של המוסריות העילעית והשמימית שבה חוננו בחירייה' הצדיקים ובני הנביאים שבכל דור, ואשר בהתנהגותם אף בעמדם על סף הגוויעה וההסתלקות הם מלמדים אותנו פרק בביאור עומק המצוה של "ואהבת לרעך כמוך" לרעך משמע אפילו העני, העני בדעת והמוסרית, שבישראל.

זוהי רוממות וגדלות שאין בכחו והרגשתו של המין האנושי הבינוני להשיגן. והיינו שבשעה שישעיה נביא ה' אחוז בחבלי פרפור בין החיים והמות, בה בשעה עודנו דואג לגרוע שבגרועים של ישראל לא להורידו ולהשפילו ולעשותו "מזיד". ולכן מונע את עצמו מהשמיע את דבריו אפילו קבל העם בלבד, ומוטב שנפש מושחת בישראל תישאר בבחינת שוגגת ואל תהי מזידה "לא לשוניה מזיד"! ההרגשה האנושית הפשוטה והטיבעית דורשת שבשעה כזו, צריך היה ישעיה לשפוך על מנשה קיתון של זעם רותח ומכלה ולגלות את זדון לבו והשחתתו, כפי שנאמר "הלעיטהו לרשע וימות" והוא לא כן עשה!

וראוי, להבנת נושאינו הנ"ל, לעיין בחז"ל (ברכות כ"ח) "ר' נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש: 'רצון מלפניך וכו' שלא יארע תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי וכו' ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם". וברמב"ם בפירוש המשניות "והתפילה חובה לכל מי שיכנס לקרות, שהרי לא אמרו בכניסתו מה היה אומר, כדי שיהא סיפור למה שהיה ר' נחוניא בן הקנה אומר, ואז יש רשות בידינו, אבל אומר בכניסתו מה הוא אומר, רוצה לומר: כשיכנס לביהמ"ד מה חייב לומר" עכ"ל. וברש"י, זה לשונו "ולא אכשל, שישמחו חברי על כשלוני והרי שתי דעות שיבואו על ידי שאגרום להם שייענשו" עכ"ל.

ומזה אנו למדים חידוש גדול בחובת האדם כלפי חברו וכל איש ישראל, זהו: שגם כאשר הולך הוא אל בית המדרש ללמד תורה ברבים, שהיא עבודת האדם היותר נעלה, ששם כל מעייניו בחכמת התורה — גם אז לדאוג בעד חברו שלא יגרום לו עוון ומכשול אפילו על ידי חשש רחוק, שמא יטעה בשיפוט שכלו בלמודו, ואולי ימצא אחד מחבריו הלומדים שישמח על טעותו, יעקב השחתת מדותיו, ונמצא שהוא הגורם לו שיענש, וכל כך גדולה חובתו עד שתקנו לזה תפילה מיוחדת שלא ייענשו חבריו על ידו.

הנשמע דבר מעין זה מעולם, אף בחבורה של מלומדים הגדולים ביותר בעולם ואצילי ארץ שיעלו מחשבה כזו על דעתם? האם אפשר למצוא בכל האנושיות דוגמה כזו של דאגה וצער לא על עצם השגיעה והטעות אלא בזה שחברו המתכבד בקלון אחרים ישא עוון על השחתתו? הרי אם ימצא איש יכזה הוא יוכרו כצדיק יסוד עולם, וביחוד אם החבר אינו מתכבד בקלונו אלא רק נהנה על הטעות, ועליו לדאוג למנוע טעות כדי שגם פגימה זו במחשבת חברו לא תהיה — הרי כמלאך ה' יחשב האדם העושה חשבונות רוחניים כה אציליים ועדינים.

אבל חובה זו של זיכוך המדות בתכלית הזקוק ועשיית הטוב והחסד במובן של „והלכת בדרכיו“ חלה על כל אחד מישראל ללא הבדל. עליו לאחד את חובת עשיית החסד וההטבה עם חברו עם האמונה בה' והוא חייב להתפלל ולהתחנן לפני ה' שלא יכשל בדבר לא לטובתו הוא אלא כדי שלא יגרום מכשול לחברו שאולי ישמח בטעותו ויענש על ידו.

הנה עד היכן מגיע חובת האדם להתעמק ולהתעמל בשבירת המדות הרעות ובנטיעת המדות הטובות בנפשו, וכדברי הגר"א זצוק"ל מווילנא ובאגרתו: ש„עיקר תכלית האדם בשבירת המדות ואם לאו — למה לו חיים“. וזה לשון רבנו יונה ז"ל: „וחייב אדם לחשוב מחשבות להעלות עצות והגונות ומתוקנות לחברו, וזה אחד מדרכי גמילות חסדים“ (שערי תשובה שער ג'). רואים אנו איפוא כי מה שאנו חושבים למעשה חסידות גדולה זמופלגה הוא באמת חובה על כל אחד מישראל כפי הלשון „וחייב אדם“. עד כדי כך הגיעו חז"ל בהבנת כחות הנפש של האדם, של כל אדם מישראל שביכלתו להשיג הרגשות נעלות ומרוממות כאילו וזוהי גם חובתו. השקפה זו לא ניתנה להשגה בשכל הפשוט כי לפי הבנתנו השטחית לא יעלה על דעתנו כי כל אדם יוכל לעלות למדרגה נעלה כזו.

ונציג לעצמנו דוגמה מהמציאות. אם שומעים אנו למשל ששיכורים מתהלכים בחוץ ליד הבית ושוברים את שמשות החלונות, האם תהיה דאגתנו הראשונה אולי יפצעו השיכורים את ידיהם מן הזכוכית השבורה, וגם נתפלל לה' על זה. אבל לפי רוח התורה דבר זה הוא פשוט וטבעי מאד מבלי שיהא

בזה משום מחשבה החורגת מגדר הרגיל, או משום המצאה מיוחדת בעניני בין אדם לחברו, כי כך באמת צריכה להיות מחשבתו בחיים בכל הענינים הנוגעים לכל אדם מישראל, איום ונורא!

ומדוע תקנו את התפילה הזאת רק כשבא לביהמדר ללמוד תורה ולא בחיי יום יום, בכל פעולה של האדם? — הסברה נותנת: מפני שעיקר חיי האדם הם בלמוד התורה, ואילו על כל עניני העולם תקנו תפילה כללית בתפילת „אלקי נצור“ „ונפשי כעפר לכל תהיה“ וממנה ילמד האדם בודאי עד כמה עליו לדאוג שלא לגרום צער לחברו בכל צורה שהיא.

וראוי להביא כאן את הסיפור על ר"ג הנשיא שציער את ר' יהושע שלוש פעמים עד שהסכימו בני הישיבה להעביר את ר"ג מהיות נשיא, ואמרו: מאן ניקום? נוקמיה לר' יהושע הוי לו בעל מעשה (ברכות כ"ז), ופירש"י: בעל מעשה הוא והוי לר' גמליאל צערא טפי. מזה אנו רואים עד כמה הקפידו חז"ל בענינים הנוגעים למדות, כי הרי ההחלטה להעביר את ר"ג מנשיאותו לא היתה מצד איזה רגש של שנאה או נקמה ח"ו כי הם היו רחוקים מזה בתכלית, אלא שהיה זה ניתוח הכרחי כרופא המנתח את בנו יחידו החולה שבזדאי רחוק הוא מרגש אכזריות, רק מתוך רגש האהבה והחמלה הוא עושה זאת, ובכל זאת נזהרו ודייקו מאד שלא למנות במקומו את ר' יהושע, אף על פי שהיה ראוי לכך, ולכאורה היו צריכים לעשות כן, אחרי שהוא היה סבת העברתו של ר"ג, בכל זאת דאגו וחששו שמא יצטער מזה ר"ג יתר על המדה ההכרחית. כאלה הם השיקולים הנפשיים של חז"ל.

ולכשנעייין בזה ביתר שאת נמצא שמדה זו היא כלולה בציווי התורה: „לאהבה את ה' אלקיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו“ (דברים י"א) ובמצוות עשה של „ואהבת לרעך כמוך“, ומתוך ההסתגלות בקיום מצוות „ואהבת לרעך כמוך“ בכל היקיפה, אנו זוכים לדביקות בה"ית וזוהי הלא תכלית כל הבריאה. וזהו כלהתוכן של ה„נעשה אדם בצלמנו כדמותנו“ שנאמר בתכלית ובבראשית כל הבריאה, אמנם אין לנו מושג ברור ממהות „כדמותנו וצלמנו“ כי אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף, ברם מחובתנו שנתאמץ להידמות ולרכוש לנו את מדותיו של הקב"ה, וכן הרמב"ם ז"ל חשבה למ"ע להדמות לדרכיו של הקב"ה, וכמו שידענו בטובו ומדותיו של הקב"ה הנכללים ביי"ג מדות, כן צריך להתנהג האדם עם חבריו.

וכידוע כי ה' הראשון מהיי"ג מדות מורה על המצב של „אני הוא קודם החטא“, וה' השני הוא לאחר שחטא האדם (ר"ה י"ז), והבעל „תומר דבורה“ מבאר את הפסוקים של „מי קל כמוך נושא עוון ועובר על פשע וכו' שנכללו בהם היי"ג מדות, בזה"ל: „מי קל כמוך מורה על היות הקב"ה מלך נעלב,

סובל עלבון מה שלא יכולהו הרעיון. הרי אין דבר נסתר מהשגחתו בלי ספק ועוד שאין רגע שלא יהא האדם נזון ומתקיים מכח עליון המשפיע עליו, והלא תמצא שמעולם לא חטא אדם נגדו שלא יהי' הוא באותו רגע ממש שופע שפע קיומו ותנועת אבריו, ואם היות האדם חוטא בכח ההוא לא מנעו ממנו כלל אלא סובל הקב"ה עלבון כזה להיות משפיע בו כח תנועת אבריו, והאדם מוצא אותו באותו רגע בחטא ועוון ומכעיס והקב"ה סובל שהרי בכחו ברגע כמימרא לייבש ידיו ורגליו וכו' לא מפני זה מנע טובו מן האדם אלא סובל עלבון, ומשפיע הכח ומטיב לאדם טובו, הרי זה עלבון וסבלנות מה שלא ישוער והיינו אמרו מי קל כמוד, אתה קל בעל חסד המטיב, קל בעל כח לנקום ולאסוף את שלך, ועם כל זה אתה סובל ונעלב עד שוב בתשובה, הרי זו מדה שצריך האדם להתנהג בה, רצוני: הסבלנות, וכן היותו נעלב אפילו למדרגה זו ועם כל זה לא יאסוף טובתו מן המקבל. עכ"ל.

רואים אנו מהסברו של בעל ה"תומר דבורה" שהמצוות ללכת בדרכיו וכו' "ואהבת לרעך כמוך" כוללים חובות התדמות האדם להקב"ה במדה כזו שאפילו בתנאים האיומים והמסוכנים ביותר מוטב להשאר נעלב ומקופח וסובל עד מר המוות ולא לגרום כשלון וענש לזולת! ואין זו חסידות יתירה כי אם חובה לפי רוח התורה וזהו שקיים ישעיה הנביא שאף בעת נטילת נשמתו ורציחתו ע"י מנשה דאג והבליג בכדי "שלא לשווייה מזיד".

והואיל שחובת האדם "והלכת בדרכיו" — מה הוא רחום אף אתה רחום" עליו להתייחס בכבוד הראוי גם לפחות שבבני מינו, משום "חביב אדם שנברא בצלם אלקים" והוא יציר כפיו של הקב"ה, ובהושיטו לו סיוע ממשי במחשבה ובמעשה, יחשב לו זה במרום כאילו עשה חסד רב עם האנושיות כולה, כמו שאנו מוצאים שעל ידי "ואהבת את ה' אלקיך" עלול האדם להגיע למדרגה של מסירות נפש על קידוש השם פעמיים בכל יום תמיד, וביחוד על ידי קריאת שמע בכוונה והמחשבה הטהורה בשעת אמירת "בכל נפשך", ובדומה לזה הרגשה הנכונה של "ואהבת לרעך כמוך", העלולה לגרום למעשה חסד ורחמים עם הזולת, התאמצות לסייע לו בשעת צרתו, והשתתפות בצערו ואסונו, מצב מעין זה אנו מוצאים אצל משה רבנו. נאמר בתורה: "ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם", ורש"י מפרש: "נתן עינו ולבו להיות מיצר עליהם", וחז"ל בעלי המדרש מעירים: "סבלותם" לא נאמר, אלא "בסבלותם", זאת אומרת, הוא ראה את קשי עבודתם לא רק בעיני בשר, אלא הבין לרוחם, צרתם, רוע מצבם, כאבם ויאושם גם בעיני רוח שלו, וכאילו ההגיש בהם על עצמו ובשרו, ויפה מתאר המדרש: "והיה נותן כתיפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהם בעבודתו". ומכיון שקשי השעבוד היה לכלל ישראל, ממילא כאב לבו של משה יותר, שהלא צער הציבור כולו נורא ומחריד יותר

מאשר צערו הפרטי, וצערו של כל יחיד מישראל שביחס לו הרגיש "ובכל צרתם לו צר".

לא יפלא איפוא שמשה זכה בשל השתתפותו הגדולה בצערן של ישראל לקבל מהבורא תעודת מושיע ומנהיג לעמו חביבו, כדי להוציאם מסבלות מצרים בגופן, ולעבוד את האלקים בהר הזה, הוא הר סיני, ומפני זה הטעימה התורה במפורש "וירא בסבלותם", ותורה זו משמים היא, וכידוע דרש ר' עקיבא על כל קוץ וקוץ שבה תילי תילים של הלכות, וכל אות ואות שבה היא חלק מהחכמה העליונה הנצחית, אין בה איפוא דיבורים מיותרים, והיא מתכוונת במלים "וירא בסבלותם" להוכיח לנו לזכרון, עד כמה עדין ורגיש היה לבו של משה, שהיה נושא בעולו וצערו של חבריו, ובשל חינוכו השלם הוכשר להיות שליח ה' ורועה נאמן לעמו ישראל עד יומו האחרון.

"רחמנא ליבא בעי", וכל בן ברית המרגיש בצער הפרט והכלל, מקיים בזה "והלכת בדרכיו — מה הוא רחום, אף אתה רחום" ואת הצווי הנעלה "ואהבת לרעך כמוך" שזהו מאותו הסוג של "ואהבת את ה' אלקיך", שני ציוויי האהבה הללו מדרגתן שווה, כי כידוע אם תחסר אות אחת בספר התורה מ"ואהבת את ה' אלקיך" פסול הוא לקריאה, והוא הדין אם תחסר באותו הספר את אחת מ"ואהבת לרעך כמוך", נמשלה אהב חברו לאהבת אלקים. בדומה לזה לב האדם שחסירה בו אות אחת מאהבת חבר-פגום ופסול מעיקרו, ממש כאילו חסירה בו אות אחת מאהבת אלקים, ועוד: אותו האדם המשתתף באמונה בצער הזולת ובשמחתו מסייעים לו ממרום להיות מזכה את הרבים, ולעלות למדרגה רוחנית גבוהה מאד. ובוה תובן לנו כוונת חכמים בהכניסם דבר "נושא בעול חברו" בין מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם. לפי השקפה ראשונה לכאורה קשה, מה ענין נשיאות עול עם החבר אצל קנין מעלות התורה? אלא שבאמת אין אדם נושא בעול עם חברו בלי שיהיה בעל מדות צרופות, שכל נעלה והרגשות אציליות, מה שמכשירו להיות ראוי לתורה שהיא כליל המעלות, ופיקודיה מכוונים לרמ"ח אברי הגוף ושס"ה גידיו, וביחס לעניני בין אדם למקום ובין אדם לחברו, כשהם ממוזגים ומלוכדים מקשה אחת, ומפני זה נשיאת העול עם חיברו המסמלת את איחוד הנפשות, נחשבת לאחד היסודות הראשים בקניית מעלות התורה. והירושלמי מסביר זה לפי דרכו: משל לאדם שידו האחת נזוקה על ידי ידו השנית, היעלה על הדעת שיתעורר רגש נקמה בלב הניזוק כנגד ידו האחרת? בדומה לזה במצב של איחוד נפשות גמור וקיום הציווי של "ואהבת לרעך כמוך" אי אפשר שיחשוב איש על קנאה ושנאה לזולת, והלא עצם מעצמיו ובשר מבשרו הוא, ומי פתי ויזיק לעצמו ובשרו? וביחוד שרואה את חברו לפניו — את הצלם אלקים ויציר כפיו של הקב"ה.

ומעניין לנו לדעת ממאמרנו הנ"ל שאף אם ביחס לעצמו על האדם מוטלת החובה להיות סבלן ונעלב בשתיקה מול רעת חבירו עליו, ענין שלא יכולהו השכל, הנה בנוגע לאחרים הוא נתבע על שלא יזיק לאחרים אף בדבור כל דהו, ומה איום ונורא היה זעם הדין על ישעיה על שהפליט מפיו "ובתוך עם טמי שפתים אנכי יושב" ונענש במיתה משונה כזו כהסברת רש"י, זו"ל: "ומשום הכי איענש לנסורי פומא משום דקרינהו לישראל עם טמא שפתים שלא ציוה לו הקב"ה ולא מחמת תוכחה דכתיב ואומר אוי לי כי נדמיתי" עכ"ל.

ואף שידוע וברורה לנו אהבתו הנשגבה של ישעיה לישראל אף בעוצם תוכחותיו ומשאיו הכבדים שהטיף לישראל וכל מגמתו היתה לצרף ולזכך את ישראל, ברם לפי גודל מעלתו נתבע מן השמים ולפי דקות ההרגשה השמימית על אי־דיוק שלא כהלכתו. אכן מה נורא ואיום עומק הדין — אף — ובעיקר — לגדולי העולם.